

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Гринчук О.В.

студент,

Науковий керівник: Хоменко Н.М.

кандидат філологічних наук, асистент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОВЧАННЯ ЯК ФОРМА РИТУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В РОДИННІЙ ОБРЯДОВОСТІ

Мовчання – ознака, що маркує обряди та ритуальні явища, семантика яких визначається небезпечною відкритістю кордону між життям та смертю, зв'язком із світом пращурів і нечистою силою.

Під час похорону, коли небіжчика везуть на цвинтар, потрібно мовчати, оскільки в цей момент «дорога відкрита на той світ» і не існує звичайного кордону між «тим» і «цим» світом, а значить необхідно від нього відокремитися, відгородитися мовчанням. Сюди ж відноситься заборона плакати, голосити за померлим – часто небіжчика можна було оплакувати тільки до моменту поховання, після повернення з кладовища голосити вже не належало.

Життя та поведінку найближчої рідні покійника після поховання супроводжували певні приписи. Аналіз матеріалу показує, що їхня поведінка наближена до лімінальної: обмежено рухову, звукову та вербальну активність (заборонено танцювати, співати, галасувати, кричати, підтримувати попід руки під час поховальної процесії), встановлено особливий одяговий код (зменшення комплектації та колористики одягу, закриття обличчя). «Де був вмерлець у році, то ни здаєсь (не личить) ані колядувати, ані шандрувати (щедрувати)» [7, с. 336], «не співати» [10, с. 171]. Деколи дотримуватися цих приписів треба упродовж року [6, с. 336]. Ритуальні теми часто формально виражаються одна через іншу. Наприклад, уникання роботи, невиконання щоденних господарських справ у поховальному й післяпоховальному локусі на тривалий час призводило до зникнення ознак життєдіяльності. Локус, де немає цих звукових маркерів буденності, ознак життєдіяльності, оцінюють як потойбічний, нелюдський. Це вдало ілюструють типові

тексти замовлянь: «Уроки, урочища! Я вас ізсилаю, де дівка косою не має, парубок топором не рубає, де птиця не літає, людський глас не заходить» [9, с. 386]; або «Ідіть собі на очерета, на болота, на дикі степа, де півень не співа, де козак коні не сідла, де сонце не сходе, де людський глас не заходе» [10, с. 33].

Серед галичан відомий ігровий сюжет вгадування імені виконавця дії. У жартах з трупом сам покійний, якого лоскочуть і хапають за ноги, повинен «вгадати» ім'я того, хто торкається до нього. В інших видах ігор це робить ведучий, який, мабуть, заміщає покійного. Це частковий вияв загальної тенденції похоронного обряду зробити анонімними своїх учасників, самого покійного, ритуальні дії і речі. Як відомо, табується не тільки ім'я померлого, а й терміни спорідненості, що позначають його ставлення до живих – виконавців плачів. У цьому приховуванні імен можна побачити зв'язок з повір'ям про те, що смерть під час похорону ходить під вікнами і гукає живих, при цьому той, хто відгукнувся на своє ім'я, помре [3, с. 355]. Тож, обрядова поведінка учасників пильнування є способом зміцнення межі життя/смерть шляхом протиставлення, відмежування, уникнення контактів і аналогій. Вона є символічною антитезою смерті, спрямованою на забезпечення продовження життя.

Приховування вагітності й терміну пологів, замовчування початку пологів (тоді жінка усамітнювалася «в захастя, стайню, або де інде, шоби нікто із домашніх не видів» [10, с. 16]) призводило до того, що цієї теми теж не існувало на вербальному рівні, це була сфера мовчання, отже – неіснування. Повідомлення про пологи маскують, евфемізують навіть тоді, коли виникає пряма необхідність повідомити про них. Чоловік, запрошуючи бабу, говорив натяками. «Настає час народити. Всі члени сім'ї, сусіди і взагалі все, кому це відомо, уникають розмов про цей предмет, щоб зайвими розмовами «Не накликають лиха» на породіллю. Тому і майбутній батько, вирушаючи за повитухою, часто запрошує її до своєї дружини одними натяками: «ходімо до нас на Щось». Взагалі, чим менше осіб знає про наступ пологів, тим вони легше зйдуть» [8, с. 255], баба теж «повинна була обманути своє сімейство, запевняючи, що йде заварювати сояшницю» [10, с. 17]. Регламентация мовної поведінки вагітної полягала також і в забороні кричати, сваритися. Порушення цієї заборони каралося небезпекою фізичних вад (рідше – прикрим характером) майбутньої дитини: «дитина буде калікою» [10, с. 13], «дітина буде зла» [8, с. 255] тощо. Ірина Сєдакова назвала ці перестороги на крик обмеженням активної звукової поведінки [11, с. 106].

Як і більша частина елімінативних кодів, код німоти активізувався вже з моменту сватання: молодий приходив зі сватами: свати говорили, а він мовчав. Дівчині ж мови не дадуть, коли питають її думку, вона відповідала «потихенько на вухо матері» [2, с. 55]. Прикметно, що мовчання дівчини було ознакою її згоди: «Питають дівку, вона мовчить і усміхається, – це безперечний знак згоди» [1, с. 169]. Соромитися й мовчати – одна з форм звичаєвої поведінки дівчини під час залицянь. Молоді не промовляли самі обрядових текстів. На вулиці, під час запросин на весілля, «дівки величають її піснями, та вона вже не співає» [1, с. 171]. Запрошували зазвичай друга або друга, а молоді мовчали [6, с. 122].

Тейлор вказав на значне число диких народів, у яких молодій заміжній жінці забороняється протягом відомого часу говорити зі свекром і свекрухою, називати чоловіка на ім'я [12, с. 389–392]. У осетин молода з родичами чоловіка говорить у півголоса, що називається «уайсадин» [13, с. 12]. Стародавній звичай обов'язкового мовчання молоді зустрічається у слов'ян. У болгар молода протягом шести тижнів говорить тільки за допомогою чоловіка або його сестри. Після шести тижнів свекор і свекруха ведуть її до обори, змушують її сказати собі кілька слів і дарують за терпіння що-небудь з худоби [4, с. 175]. У Сербії молода жінка не називає чоловіка на ім'я, а тільки «він» [13, с. 136]. На півночі Росії наречена зберігала мовчання, не розмовляючи з нареченим, на весіллі до вінчання, мовчала під час шляху до вінця, під час всього вінчання, на зворотному шляху, по приїзді в будинок нареченого. Можна думати, звичай цей виник під впливом тих поглядів на викрадену дружину, які існували при стародавній, найбільш грубій формі розкрадання наречених. Можливо, з мовчанням молоді пов'язували думку про її здатність до дітонародження. Євгеній Кагаров вважає мовчання молодих семантично тотожним відмові від їжі й пояснює це «страхом, щоб під час розмови або разом із їжею всередину тіла не проникли злі духи» [5, с. 167].

Отже, можлива побудова деякої ієрархії, верхній рядок якої займе власне похоронний, а далі – інші перехідні обряди, у першу чергу родинний, який також супроводжується мовчанням, таємницею, які забезпечують благополуччя «переходу». Таємниця і мовчання полегшують як народження, так і смерть. Тут діє одна й та ж модель: при агонії шум, плач є перешкодою для вільного виходу душі з тіла, в родинному обряді – появі дитини у світ. При цьому як дія смерті не зупиняється в момент випускання духу, так і немовля не визнається живою людиною до виконання ряду обрядових дій. Ослаблення

соціальних зв'язків нареченої до остаточного оформлення шлюбу зближує для неї цей перехідний період зі смертю, що проявляється в ізоляції нареченої – в забороні торкатися до неї, дивитися на неї, в її мовчанні, окремому частуванні, нерухомості, відокремленні від зовнішнього світу (закривання обличчя нареченої покривалом). Наречена в цей час повинна «померти» як дівчина, щоб потім «воскреснути» в новій якості.

Список використаних джерел:

1. Аполлосов С. Свадебные обряды малороссиян слободы Воронцовки Павловского уезда. Воронежская беседа на 1861 год. СПб, 1861. С. 167–178.
2. Бричко М. Весіле в містечку Дубовій Уманського повіту в Київщині. Матеріяли до української етнології XIX–XX. Л., 1919. С. 51–74.
3. Гнатюк В., Свенціцький І. Похоронні голосіння. Похоронні звичаї й обряди. Харків : Фоліо, 2018. 448 с.
4. Задерацкий П.Е. Болгаре, поселенцы Новороссийского края и Бессарабии. Москвитянин, 1845. Ч. 4. № 12.
5. Кагаров Є. Состав и происхождение свадебной обрядности. Сборник Музея антропологии и этнографии. Ленинград, 1929. С. 152–193.
6. Кузеля З. Бойківське весіле в Лавочнім (Стрийського повіта). Матеріяли до українсько-руської етнології. Том X. Л., 1908. С. 121–150.
7. Кузів І. Життя-буття, звичаї і обичаї гірського народу. Зоря. Львів, 1889. № 15–2.
8. Малинка А. Родыны и хрестыны. *Киевская старина*. 1898. № 5. С. 254–286
9. Милорадович В. Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии. *Киевская старина*. Березень, 1900. С. 384–395.
10. Милорадович В. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии. Записанные в 1885–1895 гг. Сборник Харьковского историко-филологического общества в 10 томах. Том X. 1897. С. 1–223.
11. Седакова И.А. Крик в поверьях и обрядах, связанных с рождением и развитием ребенка. Мир звучащий и молчащий: семиотика звука и речи в традиционной культуре славян / отв. ред. С. М. Толстая. Москва : Индрик, 1999. С. 105–122.
12. Тэйлор Эд.Б. Доисторический быт человечества и начало цивилизации / Пер. с англ., под ред. проф. Имп. Моск. ун-та Ф. Мильгаузена, Е. Валицкий. Москва : Д.И. Преснов, 1868. 508 с.
13. Шанаев Дж. Свадьба у северных осетин. Сборник сведений о кавказских горах. Тифлис, 1870. Вып. IV. Отд. III. С. 1–30.
14. Милићевић, М.Б. Живот срба селака. Гласник српског ученог друштва. Кн. 5. 1867. 208 с.